

ШЫН

№ 88
(13363)

2013 чылдың
АВГУСТ 1,
четверг
Садар өртээ
хостуг

mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

«Спортту — бажыңнар чанынче» деп губернатор төлевилели

КЫЗЫЛДА БАШТАЙГЫ СПОРТ ШӨЛҮ АЖЫТТЫНГАН

«Спортту — бажыңнар чанынче» деп губернатор төлевилелин боттандыра-биле баштайгы спорт шөлү Кызылдың «Правобережный» микрорайонунда ажылдап эгелээн. Ооң байырлыг ажыдышкыны июль 17-де болуп эрткен. Аңаа эрге-чагырганың өлээлери, чурттакчы чон — улуг-бичии өй кижилер киришкен. Ада-иезин эдерип селген бичии оолдар, эге класстарның өреникчилери баштай элезин төп каан иерни, чайганыштарны, биче турниктерни шенеп көргөннер.

Уругларга чаа спортчу шөлдүң аңгы-аңгы херекселдери чырык, чараш болганындан угу таарышкан. Бо шөлдү №8 школа биле лар садының аразында ээнзирээн турганга тудуп тургускан. Ында хол бөмбүү ойнаар, теннис столу, элезинниг чер, чуңгулаар кыгаш, чайганыштар, турниктер, «швед» канат база гимнастика дээрбектери бар. Иелер спортчу дериг-херекселдерин, сан-парның барын демдегледип, оларның айыыл чорунга база шынарынга үнелелди берген. аның Баштыңы Шолбан Кара-оол чурттакчыга байыр чедирип тура, «Спортту — бажыңнар чанынче» деп губернатор төлевилелин боттандыра Улуг-Хемниң оң талазында микрорайон эгелээни таварылга эвес деп демдеглээн. Районның бо кезээ чоокку үеге чедир чогуур иелге аайлаттынмаан, аян-хевир чок турганын чурттакчы чон уругларының дыштанылганын низастаар арга барык чок турган. Оон аңгыда убуканың найысылалының хөгжүлдезиниң нарынга дүүштүр чоокку келир үеде Кызыл-оң талакы эринде району эң-не дериттинген ерниң бирээзи болур ужурулуг. Чазак Дарга-ылганнарга чугаазынг: «Чайның төнчүзүндүр хоорайга 12 шак-ла ыңдыг комплексти тургузар. Сөөлгү чылдарда республикага би чаа спортчу объектилер туттунган. Бөгүн эрниң уруг-дарыывыс күштүг, кадык-шыырак дээш спортчу шөлдөр бажыңнар чанынга ыңне баштайгы базымнарны кылып турар. Амгы үеде Кызылдың аңгы-аңгы талаларының спортчу шөлдери тургузар ажылдар турар. Ону боттандыраарыга хоорайга 10 ион рубльди тускайлап берген. Ол спортчу дер ажыктыг, а чурттакчы чон оларга кылып турар чүүлдерге камныг болурунга идегептен» — деп демдеглээн.

Ышкаш чурттакчы чонга, чыылганнарга Кы-

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол спорт шөлүнүң ажыдышкынында.

зылдың мэриниң оралакчызы Людмила Волгина база байыр чедиргеш: «Микрорайон спортка мурнуку одурулгарга чоруп, кажан-бир шагда алдаржып турган спортчу адын катап эгидерин, ында туттунган чүүлдерни карактап, кадагалап, улам көвүдедирин күзеп, уругларга спортту хөгжүдерин деткири-биле спортчу чедишкенин фондусун тургузарын саналдап, уругларывыс чурум үревин, ажылгыр-кежээ, улус-чонга, күрүнеге ачы-дузалыг, херектиг бооп, күш-культура болгаш спорт-биле эки өңүктежир болзун, олар эң-не эки шупту чүүлдерни алзын дээш кады ажылдаар ужурулуг бис» — деп чугаалаан.

«Тоол» уруглар садының база «Енисей» Культура бажыңының чанында студияның уруглары спорт база амыдыралдың кадык хевириниң дугайында кончуг солун программаны белеткээш, чыылганнарны сонугаткан. Улуг кижилер адыш часкап турда, уругларның хөй кезин чаа спортчу снарядтарны шиңгээдип, ойнап-хөгөп турганнар.

Байырлалдың киржикчилериниң бирээзи — «Бичии фея» конкурзунуң вице-мисс шаңна-лының эдилекчизи, 3-кү классчы Алина Ондар

спорт шөлүнүң ажыдышкынынга «Енисей» Культура бажыңының чанында танцы коллективи-биле келген. Ооң кырган-авазы Ирина Ондар өөрүп ханмайн турган: «Моон ырак эвесте чурттап турар бис. Оглум алды ажы-төлдүг, ыңчангаш үргүлчү уйнутарым-биле үе эрттиредир мен. Ооң мурнунда бо шөлге чашпан үнүп, ында-мында бок чыдар чүве, ам дыка-ла эки аларган-дыр. Уруглар хостуг үезинде кадыынга ажыктыг кылдыр ойнап-хөгөп, дыштанып болур. Ам кезээлерде өг-бүлевис шупту маңаа агаарлаар-дыр бис. Мындыг спортчу шөлдөр хоорайга хөй болуру күзеничиг. Бо шөл чок турганда уруглар-даа көзүлбес чүве, ам мында каткы-хөглүг чаш ажы-төл хөй, сагыш-сеткилге дыка-ла өөрүнчүг-дүр». Татьяна Логинова кожазының өөрүшкүзүңгө каттыжып турар: «Мында 1983 чылдан бээр чурттап турар мен. Ооң мурнунда маңаа мындыг хевирлиг чүү-даа турбаан. Чаа спорт шөлүн үр-ле манап келдиз, эрге-чагырга черлери бистиң микрорайонче кичээңгей салып турарынга өөрүп четтирип тур бис. Уруглар ам амыраан, оларның өөрүшкүзүн чүге деңээр боор!».

Спорт шөлүн ажытканының соонда Шолбан Кара-оол «Жилсервис» УК-ниң чанында ажылдап турар студент отрядтың кежигүннери-биле ужурашкаш, оларның ажылының байдалдарын база күш-ажыл төлөвин сонугаан. Чугаа үезинде уруглар хоорайның чаагайжыдылганын киржири өөрүнчүг-дүр деп демдеглээннер. Тываның Баштыңы ол ышкаш мэрияның удуртулгазы база специалистери-биле ажыл-агыйжы айтырыгларны сайгарып чугаалашкаш, спортчу снарядтарны тургузуу база ажылдап тура айыыл чок чоруктун бүгү негелделерин сагырынче база дериг-херекселдин кадагалалынга байдалдарны тургузарынче онза кичээңгейни салырын айткан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Кызыл хоорайның 100 чыл оюнга уткуштур «Спортту — бажыңнар чанынче» деп губернатор төлевилелин чарлаан. Чазак Даргазының эгелээшкенин ужуру-утказы — амгы үениң спортчу шөлдери дерип тургузары көрдүнүп турар найысылалдың бажың чанының шөлдериңден эгелээш бүгү деңгелдерге спортчу-массалыг тудугларның инфраструктуразын хөгжүдери бооп турар.

Долаана САЛЧАК.

Республика хүнүн каастаар

Тываның кол байырлары — Тыва Республика хүнүн байырлап эрттирериниң планын девискээрниң чазаса бадылаан. Байырлалдың кол болушкуннары найысылал Кызыл хоорайга болуп эртер. Ол дээрже Тыва Арат Республиканың тургустунганының 92 чылынга тураскааткан байырлыг хурал, концерттер, спортчу маргылдаалар, хоочуннар-биле ужуражышкыннар дээш, өске-даа хемчеглер.

Тыва улустун төөгүзүндө эң чырык болушкун — Тыва Арат Республиканы тургузарының дугайында политиктиг шийтирнэ хүлээп алган девискээр Танды кожуунуң Суг-Бажындан (Кочетово суур) эгелээш республиканың шупту суурларынга, хоорайларынга бо байырлалды калбаа-биле демдегледип эрттирер.

Байырлал август 14-те Национал театрга хөй-ниитиниң байырлыг хуралы-биле эгелээр. Бо байырлыг хуралга Тываның хөгжүлдезинге боттарының улуг үлүг-хуузу кириген дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, республиканың шыларангай кижилери, бүдүрүкчү болгаш сайгарлыкчы ажыл-ишке чедишкенин аныктар, республиканың политиктиг партияларының, хөй-ниити шимчээшкенин төлээлери киржир. Байырлыг хурал Тываның уран чүүлүнүн мастерлериниң концерти-биле доостур.

Эң көсүк болушкун — «Амыдыралдың хээлери — кидисте» IV Улустар аразында фестиваль. 2013 чылда бо фестивалга Россияның 7 девискээрлеринден делегациялар киржир. Ол дээрже Красноярск крайдан, Алтай, Бурят, Хакас республикалардан, Свердловск, Омск, Иркутск областардан ус-шеверлерниң төлээлери-дир. Моол, Киргизия, Япония, Турция, Америкадан база ус-шеверлер «Амыдыралдың хээлери — кидисте» фестивалга киржип кээр. Кидис бүдүрериниң аргаларына, кидисти каастап, идик-хеп, янзы-бүрү этсеп кылырынга сонугал сөөлгү үеде күштелген, ыңчангаш фестивалга киржири-биле өске-даа девискээрлерден ус-шевер кижилер кээр чадавас деп, оон организакчылары санап турар. Чижээлээрже, Иртыш хем чоогунда чурттап чоруу казахтарның кидистен кылган ажылдары-биле таныжып ап болур. Аңгы-аңгы улустарның кидис-биле ажылдаарының арга-мергежилин «төгерик столга» чугаалажыр.

Республиканың Дээди Хуралының шийтирнэ-биле август 10 — суббота хүнүн август 16-же шилчиткан. Ыңчангаш Тываның чурттакчы чону август 15-18 хүн-нерде дыштанып байырлаар.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

Чайганышта — чаштар.

Хушүц медээлери

БИЧЕ БОЛГАШ ОРТУМАК БИЗНЕСИ
ДЕТКИРИ-БИЛЕ

Тыва биче болгаш ортумак бизнеске долаа чок чээли бээриниң талазы-биле төлөвилелди херек кырында боттандырырлар кирген.

Июль 25-те Сайгарлыкчы чорукту деткириниң девискээр фондусу-биле Тываның Улусчу банкызы фондунун магадылалы-биле биче болгаш ортумак бизнеске чээлилер бээриниң талазы-биле кады ажилдажылга дугайында дугуржулгага ат салганнар. Бир ай бурунгаар ажык конкурстун түннелдери-биле банк Сайгарлыкчы чорукту деткир фонд-биле кады ажил чорудар кылдыр шилип алдырган. Фондунун директорунун оралакчызы Каң-Демир Монгуштуң дыңнатканы-биле алырга, 2013 чылда Улусчу банкының киржилгези-биле программаны хөгжүдеринге 22 млн. рубль көрдүнгөн. Көрдүнгөн магадылал Тываның сайгарлыкчыларын 50 млн. хире рубль чээли курлавырларынга кириштирип болур. «Бир эвес республиканың сайгарлыкчыларының бирээзинге дилеп турары чээли-зиниң хандырылганы чедишпез болза, чээли алыкчызының дилээ-биле ооң бизнестин деткип болур

бе дээрзин банк өөренип көргөш, дагдыныкчы чагыны фондунун хайгаарал чөвүлелинче чорудуп болур. Чөвүлел банкының дилээн өөренип көргөш, магадылал бээр, бербезин шиттирлээр» — деп, дагдыныкчы болурунун ужур-утказын фондунун специалистери кысказы-биле тайыл-бырлап турар.

Фондунун доктааткан чуруму езугаар дагдыныкчы тала чээлиниң түннүң 50 хуузуна чедир хандырып болур. Магадылалдарны 1 чылдан 5 чылга чедир хуусаада 1 млн. рубль ажып турар түннүг чээлиге чарган керээлерге бээр. Сайгарлыкчы дагдыныкчы чорукту ажылгааны база чээли талазы-биле харысалганы үлөжип турары дээш шаңнал кылдыр фондуга чаңгыс удааның төлөвирин кириер. Ук төлөвириниң хемчээли улуг эвес — дагдыныкчының бергени түннүг үштүн биринден көвүдөс.

Дагдыныкчы чорукту көргүзериңиң чурумун сайгарлыкчылар ТР-ниң Экономика яамызының сайтызындан база ТР-ниң Сайгарлыкчы чорукту деткир фондусундан билип ал болур.

130 ӨГ-БҮЛЕ ОРАН-БАЖЫНЫҢ
БАЙДАЛДАРЫН ЭКИЖИДЕР

Тываның Чазаа көдээде чурттап чоруур хамаатыларның, ооң иштинде аныяк өг-бүлелерниң база аныяк специалистерниң чурттаар оран-бажың-биле холбашкан байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырырлар-биле «2013 чылга чедир суурнуң социал хөгжүлдези» деп программа езугаар федералдык база республика бюджеттеринден тускайлап берип турар субсидияларның хуваалдазын бадылаан.

Бо чылын бо сорулгаларга нитиизи-биле 64 миллион 405 муң рубльди чорудар: федералдык бюджеттен — 44 млн. 405 муң рубль, республика бюджетинден — 20 млн. рубль. Бо чылын программаның киржикчилериниң аразында 25 башкылар, 9 кадык камгалалының ажилдакчылары, 23 школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң ажилдакчылары (кижизидикчи башкылардан поварлар, таңныылдарга чедир), 18 көдээ ажил-агыйның ажилдакчылары, специалистер бар.

Суурларда чурттаар оран-бажың тудугларынче, хуу тудуглар тудуп турарларже республикада улуг кизээгейи салып турар, чүге дээрге ол кожууннар-га аныяк специалистерни быжыглап арттырар ажил-биле тудуш харылзаалыг бооп турар. Ооң бадыткалы — 2013 чылда субсидия алып 130 көдээ өг-бүлелерниң 64-ү — аныяк өг-бүлелер. Олар 35 хар чедир

аныяктар — башкылар, культура ажилдакчылары, фельдшерлер, спорт школаларының тренерлери, фермерлер, ажилчынар-дыр. Шынап-ла, аныяк өг-бүлелерге база аныяк специалистерге нитиизи-биле 32 млн. 874 муң рубльди, ооң иштинде 22 млн. 666 муң рубльди федералдык бюджеттен база 10 млн. 208 муң рубльди республика бюджетинден тускайлап берген.

2007-2012 чылдарда «Суурнуң социал хөгжүлдези» деп программаны боттандырып келгениниң ачызында Тываның кожуун, сумуларында чурттап чоруур 1618 өг-бүлелерни, ооң иштинде 1024 аныяк өг-бүлелерни чуртталга бажыңнары-биле хандыраар аргалыг болган. Ол чылдарда көдээге чуртталга бажыңнарын тударынче 479,8 млн. рубльди чоруткан. Элээн акша-хөреңгини суурларның социал инфраструктуразын хөгжүдеринче үндүргөн. 60,5 млн.рубльге суг-биле хандыраар 17 кудуктарны туткан, 4 кудуктарны чаарты эде кылган, суг дамчыдарының 20,3 км четкизин чоруткан. Көдээге электри дамчыдылганының 41,2 км хемчээлдиг тудуунга 17 млн. хире рубльди тускайлаан. Көдээ ишчилерге баштайгы эмчи-санитар дузазын чедирер албан черлериниң тудуунче 12 млн. рубльди үндүргөш, 9 фельдшер-акушер пункттарын туткан. Суурларга харылзааны хөгжүдериниң, 8 биче АТС-ти чаартырының инвестициялары барык 18 млн. рубль болган.

КАЯА БАЛЫКТААРЫН АЙТЫП БЭЭР

Тываның девискээринге кымның каяа балыктаарын удавас айтып бээр апаар.

Балыктаашкын дугайында чаа хоойлу-дүрүмде негелделер езугаар республиканың хөлдериңге болгаш хемнеринге балыктаар девискээрни кызыгаарлаар ажилдарны Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитеди бо чылдың июль айда эгелээн. Балыктаар девискээрни чиге кызыгаарлаан соонда хемчер болгаш хөлдериңиң хууда кижилерге болгаш сайгарлыкчыларга дамчыдып берип болур апаар, ооң түннелинде хөлдериңиң, хемнериниң ээлери оларның арыг-чаагайы дээш

сагыш салыр, балык-байланың девискээрлерже төтчөглекчилерни кирибес кижилер тыттып кээр.

Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Валерий Тарыманың дыңнатканы-биле алырга, бо ажилдың эге чадазында республиканың эн улуг 10 хөлдериңге болгаш Саян-Шушенск суг шыгжамырының девискээринге 200 суг участоктарының девискээрин тодараткаш, чогуур документилерни тургузар. Амгы үеде ындыг ажилдар Ушпа-Хөл, Азас, Хиндиктиг-Хөл, Чагытай, Тере-Хөл дээш, өске-даа хөлдөргө эгелээн.

Август 2 — Россияның Агаар-десант шерии

КУЗЕЛИМГЕ ЧЕДЕР
СОРУЛГАЛЫГ М

Агаар-десант шеринге чуртунуң мурнунга хамааты албан-хүлээлгезин эрттирери-биле барган аныяк оолдарга аас-кежик «дүшкени» ол деп бодаар мен. Чүге дизе агаар десантниктерге дээрге эң-не дидим, коргуш-сыныш чок, быжыг тура-соруктуг кижилер-дир. Чүге-ле ийик, бичии-даа, элээди-даа оолдар өзүп келгөш, ыяап-ла агаар-десант шеринге хүлээлгезин эрттирер күзелдиг болур. «А чүге албан десантник болуксаар сен?» — деп айтырарга: «Чүге дизе чүгле кортпас кижилер парашют-биле самолеттан шураар» — деп харыылаар боор чорду. Ол-даа шын. Ынчаарга оларның чаш угаан-медерелинде безин езулуг эр кижиниң мөзү-бүдүжү хевирлеттинип турары илден.

Маадырымны **Станислав Роме-модович Самдан** дээр. Ол агаар-десант шеринге албан-хүлээлгезин эрттиргөш, улаштыр керээ-биле артып калган. Келир үеде ол кандыг сорулгалыг база эр кижиниң мөзү-шынары кандыг болур ужурлугул деп чүүлдерге ооң-биле чугаалажыр аргалыг болдум. Ынчангаш Россияның Агаар-десант шериниң хүнүн уткуштур аныяк десантник-биле интервьюну номчукчуларга бараалгаттым.

— **Станислав Роме-модович, шериг албан-хүлээлгезин күүседири-биле Тывадан кажан чоруптуңар? База кайы хоорайга**

Бир дугаар шураашкын соонда.

эрттирдинер?

— Чуртумдан 2011 чылдың июнь 27-де айттаныпкан мен. Иваново хоорайга эрттирдим.

— **А чүге ыяап-ла агаар-десант шерии ирги, ол таварылга бе?**

— Чок, ол мээң черле изиг күзелим турган. Ынчангаш школа соонда дораан-на шериг комиссариатынга барып, мени агаар-десант шеринче чорудар дугайында дилеп тургаш, чорупкан мен. Агаар-десант шеринге барганымга дыка өөрүүр мен. А чүге ыяап-ла агаар шерии дээрге, романтика деп бодаар-дыр мен (каттырар). Агаарга парашюттук ужуп чоруурга, бут адаанда чер дыка чараш кылдыр көстүр. Ол дег чараш чүүл каяа турар деп.

— **Агаар шерии дээрге-ле, бажымга дораан парашют кирер-дир, бир дугаар самолеттан шурааныңны сактып көрүнерем.**

— Самолеттан дораан шуравас,

баштай өөредилер болур, оон чоорту 5 каат бажың хире бедик черден тренажердан бичии парашюттук шурап эгелээр. Ол дээрге эге дээрзинде бодунуң коргуушкунун аңаа эртип алыры болур. Эге белеткелди эрткен соонда бир дугаарында 10 кижилер оор «АН-2» деп бичии самолеттан, 600 метр бедиктен шурап эгелээн бис. Бир дугаар шураашкынны кижилер билбейн баар чорду, чүге дизе чүгле парашюттук шураар сен, оон ийи дугаарында чүктешкилиг автоматтыг, «десант-никтиң рюкзакы» деп рюкзак чүктөп алгаш, шураар, ол ынчан харын кижилер эт-кежинге билип каар. Ийи дугаар парашюттук шураан соонда «шериг-парашютист» деп атты

— **Бодуну шериг лээлгелиг кижилер болурун рак белеткеп турар ксилер, спорт талазы-биле галыңар кандыгыл?**

— Самбо хүрежин с мен. База-ла школага тургаш-ла, самбо секция барып турдум. 2012 чы Россияның агаар-десант чемпионаты Псков хоорай турда, бодунуң 68 килге х 3-кү черни алган мен. Ол-натка Псков хоорай дээш Эрес Оюн база 3-кү черге болган. Спорт менээ дыка утканы илередип турар.

— **Шериг албаны чурт эң-не эки сактыышкындыгыл, Станислав Роме-модович.**

— 2012 чылда Москван шөлүңге Тиелелге хүнүн кааткан улуг парадка кир уттундурбас. Кижилер чеже-реп турза, дыка-ла чорго чорду. Бо 2013 чылда (риштим. Парадка белетке айдан эгелей бээр. 2012 чы чурттуң агаар-десант шерии десантныгы, а бо чылын оо 1300 кижилер 2 полк болгаш хоорайның шериг агаар училищези киришкен.

— **Силерниң бодагыңар-биле эр кижиниң шынары кандыг болур ужур?**

— Эр кижилер, бир дугаар чуртунуң камгалакчызы бол дугаарында өг-бүлөзи дээш човаашкынныг болгаш турум Амыдыралда бүгү чүүл эр хамааржыр ужурлуг.

— **Биске «алдын» ү бергениңер дээш улуу-биртирдивис. Чедишкениңер гаш күзел-сорууңар бүдөр деп күзедивис.**

— Четтирдим улуу-биле, база экини күзедим.

ТҮҢНЭЛ СӨС: мээң маамгы үеде Тыва чуртунче ш чедип келген. Ол чуртунга безин бодун сула салбай чурумун үревейин, спорт залы барып, тренировкалап дрын уламчылап турар. Ужү хүнүвүсте безин ол спорттыгылаан» шагының соонда келген. Кажан ооң-биле чү кан соонда бо ышкыш аныяк бүрүзү кадык амыдырал сонуургалдыг, хандыкшылар болза, келир үе дээш турбас дээрзинге бүзүрел у Валерия Ко

Чуруктарны хуу арт

алган

БИЧЕ БИЗНЕСТИҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

Кажан чурт рынок экономиказынче кирип, чурттакчы чонга хост сайгарлыр эргени бериптерге, кандыг-даа арга-биле сайгарлыр тура-соруктуг улус аравыста хөй. Олар чуртунга, чонунга ыгыш-сеткилинден бердинген, келир үеже тура-сорук-биле бурун-ар базымны кылып чоруурлар.

Бо талазы-биле «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда ишкүүлүг чорукту чавырылдыры» республиканың тускай социалдыг программаның шугуму-биле бодунуң хуу бүдүрүлзүн ажайдып алган Кызыл хоорайда хуу сайгарлыкчылар **Амир Эдуардович, Саида Тановна Соруктугларның** ажил-ижи-биле ныштым.

— **Амир Эдуардович, силерниң кыл-агыйыңарны сонургап алдим, таныштырып көрүңер.**

— 2009 чылда бо ажилды өөмү Саида Тановна-биле Кызыл хоорайның Ажилга чонну хаара дарт төвүнүн учедунга тургустунуп гаш, эгелзэн бис. Ыяш дилдирер лораманы садып алырынга бо төпске деткимчени көргүзүп дузаан. Ыяш дилдирер пилорамалыг лгаш холумак барааннар садар кезек черни хөлезилеп алдынар бе?

— Ыяшты дугуржулга езугаар садып алыр, оон бир аргазы, 2 Камаз машиналыг бис, ооң-биле тайгадан ыяшты кескеш, сөөртүп эккеп бергеш, алыр-дыр бис. Тайгага ыяш кезер черни хөлезилеп алыры дээрге берге айтырыг-дыр, аңаа чөпшээрел алырда хөй-ле үе херек.

— **Бүдүрүлгени алгыдар бодап турар силер бе?**

Хуу сайгарлыкчы Амир Эдуардович Соруктуг.

дыглыг бис. Ыяш дилдирер ажил-турар оолдар: Алик Эрендей, рген Чикдол, Артыш Монгуш, ыгыжы Монгуш, Омак Чит, Айдыс нгуш. Чолаачылар: Шолбан Кара-и, Эрестол Куулар болгаш садыг-Эрес Дуваа ажилынга кызымак, а-соруктуг ажилдап чоруурлар.

— **Амир Эдуардович, ажил-нарыңарны чурттаар бажың-те хандырып, дыка эки деткип ар-дыр силер, ынчаарга күш-ыл төлевириниң талазы-биле идалыңар кандыгыл?**

— Шалың төлевирин ай санында ип турар бис, ортумаа-биле 17, муң рубльди холга ап турарлар. аңгыда ийи каът чаагайжыды тунган бажыңда өг-бүлелери-е чурттап оорлар. Күш-ажылдың уму эртенден кезжээге чедир илдаар, оон ыңай оолдар дыш-ыр, теннис залынга хостуг үезин ирип турарлар, тренажер залды ей кылырын, ооң херекселдерин арын планнап турар бис.

— **Эки шалың-дыр, чурттаар н-савазын база тудуп берген. дың на ол-ла оолдар ажилдап ар бе?**

— Үстүнде адааным оолдарның турум ажилы бо — ыяш дилди-Чолаачы оолдар болгаш Эрес аа каш чыл дургузунда ажил-чоруурун демдеглээр апаар. ум-чурум талазы-биле ажырбас, аңгаш бистиң бүдүрүп турар ериалыыстың шынары эки, ээ чиик. Тудуг материалы дээш икчыларывыс бар, баш бурунгаар идип ап болур, дилдирген ыяш аан саттына бээр, чайгы үеде г ажилын кылып турар улус хөй, сү-дүр.

— **Ыяш дилдирерде ону кан алыр-дыр силер, тайгадан**

дыңнадын. Бажың ыяжын садып алыкчы боду хемчээлин езугаар айтып каарга, ол-ла хевээр кылып турар бис.

— **Өг-бүлөңер-биле таныштырып көрүңер, Амир Эдуардович.**

— Өөм ишти Саида Тановна — база сайгарлыкчы, садыгны болгаш саң-хөө талазын харылап турар. Ожук дажы дег үш уруглуг бис, улуу Найыр лицейде өөренип турар, ортуну Тана — 6 харлыг, хеймери Норжун хар алып чоруур. Боттарывыс кызып ажилдап чоруур бис, ажилчын-нарывыска деткимчени көргүзүп, ажилга хаара туттувус, найыралдыг коллектив бис деп чоргаарал-биле чугаалап болур.

АВТОРДАН: Кызылдың Спутник микрорайонунун Радужная кудумчу-зунда Амир, Саида Соруктугларның ажил-агыйын бажыңының чанынга чеде бергеш-ле, эскерип каар. Херим иштинде 2 каът бажыңның адаккы каадында аш-чем болгаш үүрмек барааннар садыглары, ыяш дилдирер пилорамазынга эпиг болурунга бажыңны тудуп аңгылаан, кырыкы каады оолдарның дыш-таныр чери-дир деп таныштырды. Оон ыңай кудумчу кезилдир ажил-чыннарының ийи каът бажыңында 10 өг-бүлөгө изиг, соок суглуг, арыглыңы чери иштинде, чаагайжыды туттунган бажыңны барып сонургадым. Чурттаар оран-сава-биле ажилчын-нарын хандырып турар улусту черле сагымас-тыр мен. Чоокку үеде оон-даа улуг хемчээлдиг бажыңны тударыңа эге таваан салып каан болду. Ооң кожазында девискээрни өске кудумчуда ийи каът бажыңы-биле орнажыр дугуржулганы кылганын дыңнатты. Бичи бажыңда чурттап оран кожаларыңа ийи каът оран-саваже көжер аас-кежик таварышкан. Бо шагда ыңдыг улуг белекти кижиге кым сөңзээр боор, шынап-ла, буяныг, биче сеткилдиг болгаш дузааргак сайгарлыкчы өг-бүлө-дир ийин. Ажил-агыйыңа кызымак, тура-соруктуун хоолааш, азып каан шаңжалдары херечилеп турду. Тургузуп алган бүдүрүлгезин моон соңгаар сайзырадыр сорулга-биле кандыг-даа ажилдан чалданмас, эрес-кежээ, олут орбас, чыдын чытпас сайгарлыкчылар-дыр деп түңнедим. Бо хире кызымак улус бурунгаар хөгжүп чоруй баарыңа идегел бар.

Анисья ТЮЛЮШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Радужнаяда бүдүрүлгениң садыгжылары.

Хушнүң медээлери

РОССИЯДА МУРНУКУ ОДУРУГДА

Делегейниң кредиторлар организациязы (WOC) июль 25-те Россияның регионнарында даштыкы инвестицияларның динамиказының дугайында илеткелди парлаан, ында Тыва Республика 2012 чылда дорт даштыкы салышкыннары улгаттырының талазы-биле рекордсмен кылдыр демдеглеттинген.

Ук организацияның медээлери-биле алырга, эрткен чылын Тываже дорт даштыкы инвестицияларның кирери 14 катап өскөн — 17 миллиондан 233 миллион долларга чедир азы 1232,9 хууга өскөн. Дорт даштыкы инвестицияларның өзүл-дезиниң талазы-биле республика чурттуң 20 лидерлериниң санынче кирип, чогуур рейтингиниң 56-гы черинден 18-ки черже көдүрүлгөн. World Organization of Creditors-тиң ат-сураглыг эксперттериниң бодалы-биле алырга, дорт даштыкы инвестицияларның өзүл-дезиниң угланышкыны чүнүң-даа мурнунда регионда делегей экономиказы ужу-дузалыг улуг бүдүрүлгө база инфраструктурлуг төлөвилелдер-биле холбашкан бооп турар. Тываның девискээринде боттандырып турар ыңдыг төлөвилелдер элзэн каш — транспорт инфраструктуразында, тыыш секторунда, телекоммуникациялар адырында. Оон аңгыда шинчилекчилер респуб-

ликаның эрге-чагыргагы бизнеске таарымчалыг чурумну тургузар хем-чеглерни ап турарын онзалап демдеглет турар. WOC- туң сайгарылга кылып турарлары Тыва 2012 чылдан эгелеп бизнеске билдингир база найыралдыг стратегияны чарлап медээлеп, регионнуң чедишкынниг хөгжүлдезинге шаптыктап болур моондактарны үрөп турар — «Инвесторларга байдалдарның стандарттарын» идепкейлиг непередип эгелзенин айтып турар. Аңгы-аңгы база элзэн хөй чиг эт курлавырлары-биле холбашкан барымдааларлыг республика инвесторларга кончук сонургаңчыг бооп турар. Регионнарың инвестиция талазы-биле идепкейжи чоруунга чөптүг үнелел бээрде WOC дорт даштыкы инвестицияларның чурттакчы санынга кирип турарының көргүзүүн көрүп турар. Бо рейтингде чаңгыс эвес чыл Сахалин облазы мурнап турар, ында чурттакчы бүрүзүңге АКШ-тың 1,6 муң доллары онаажып турар. Тываның чедишкыннери эвээш — бир кижиге 753 доллар. Ыңчалза-даа республика эрткен чылын-на бурунгаар улуг базымны кылганы хамыкты кайгадып турар: ыңчан бо көргүзүп 13 катап куду — бир кижиге 57 доллар турган. Бо рейтингте Тыва Сахалин база Чукотканың (чурттакчы санынга 959 доллар) соонда үшкү черни ээлзэн.

СОҢГУЛДАЛАРГА БЕЛЕНИН ХЫНАП КӨӨР

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының дыңнатканы-биле алырга, Россияның Төп соңгулда комиссиязының (ТСК) кижигүнү Майя Гришина регионда коллегаларыңа Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының чаңгыс аай бадылаашкын хуну — 2013 чылдың сентябрь 8-те болур соңгулдаларын белеткээрине методиктиг дуза көргүзөр сорулгалыг Тывада сургакчылап келген.

План езугаар сургакчылаашкын үезинде Россияның ТСК төлээзи Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының соңгулдаларга беленин хынап көөр. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-биле ажилчын ужуражылга үезинде соңгулдаларны белеткеп база эрттирип тура, күү-секчи эрге-чагырга органның

соңгулда комиссиялары-биле кады ажалдажылгазының дугайында айтырылганы сайгарып чугаалашкан.

2008 чылдың майда соңгуткан 30 кижиге составтыг (шупту депутаттар чаңгыс мандаттыг округтарга соңгуткан) Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралы чаа депутат корпузу соңгударга бүрүн эргелери доостурун сагындырып каалы. Федералдыг хоойлужудулганың өскерилгени-биле Төлээлекчилер хуралы Кызыл хоорайның Уставынче өскерилгелер кириген. Хоорайның чаа хуралының составынче кирер 26 кижиниң чартыы партийжи даңзы-биле, чартыы чаңгыс мандаттыг округтардан соңгуттурлар.

2013 чылдың сентябрь 8-те Барыын-Хемчик кожуунунун Эрги-Барлык сумузуңуң депутаттарының соңгулдалары база болуп эртер.

ОЗАЛ-ОНДАККА ТАВАРЖЫР ЧАСКАН

Орук-транспорт комплекзиниң яамызындан медээ езугаар алырга, июль 30-де эртен 9-10 шак үезинде Кызыл хоорайның аэропортуңдан «Ан-2» самолет Уш-Белдир аржаанынче пассажирлерлиг ужуп үнгөн, шимчедикчизинде дааш дыңналып кээрге, самолетун дүргөн хондурар ужурга таварышканын экипаж диспетчерлерге дыңнаткан.

«Кызыл» аэропорттуң өрт-камгала албаны шалыпкын хөдөлип, өрт өжүреринге болгаш камгалап ажилдарын чорударыңа белен турган. Самолетту экипаж озал-ондак чокка аэропортка хондурган, пассажирлер болгаш экипажтың аразындан кемдээн-көргээн кижичок болган.

Республиканың орук-транспорт комплекзиниң сайыды Олег Косоротовтун

медеглээни-биле алырга, Красноярскиден удавас тускай комиссия келгеш, самолеттуң шимчедикчизинде үрелишкынниң чылдагаанын тодарайдыр. Экипажтың болгаш ооң командириниң билдилик болгаш дүргөн хөдөлишкыннериниң ачызында озал-ондак болбаан.

Озал-ондакка таваржыр часкан самолет — республиканың девискээринге агаар-биле пассажирлер аргыштырып, чүүк сөөртүп турар «Аэрогео» кызыгаарлаан харыс-салгалыг иитилелдин эт-хөреңгизи.

Кызылдың мэриясынын
лалга албанынын медээси
Валерия КОНГАР белеткээ

(Төнчүзү. Эгези №87 «Шын» солунда).

БАЙКАЛ ХӨЛДҮН ЭРИИНГЕ

Маргылдаалар соонда план езуур Байкал хөлне чорууру көрдүнгөн. Байкалче аян-чорукту кижиле бүрүзү ака манал турган. Улан-Удэ хоорайдан үнүпкеш, 100 хире километр эрткеш, Хаим деп черге ктаадывыс. Аңаа ол черниң чурткылары бисти ыр-шоорлуг уткуп, риниң ээзи Хаим-биле таныштырды. Ийге-кештен даараан идик-хептиг, лунда боо туткан Хаимни көөрге, ргунчуг, дүрзүнчүг ышкаш, а рек кырында ол аажок эвилеңдек, хүндүлээчел кижиле болду. Ол ске эки ажилдал база дыштанып ырын күзүш, Байкалче ээр орук-чедир үдеп кагды.

Удатпаанда Сибириниң эртинези Байкал хөлдүн барааны көстүп лди... Кижиле чугаалаар сөс безин ппас чүве чорду, ол хире чараш, уг, кайгамчык, делгем, магалыг,

күчүлүг, тывызыксыг, хуулгазынныг. Хөлдүн эринден ырак эвес бажыңгыштарга доктаап, ынаар чүгле кире дүшкеш, чүгүвүстү арттырып кааш, эштир херекселдерни алкаш, хөлче ыңай болдувус. Орайга дээр Байкалдын суунга эштип, чалгылар-биле ойнап, элезинге чыдып, сагыш хандыр дыштандывыс... Эх, ол кежээ карактарга ам безин чуруттунуп келир-дир.

Чыыштын сөөлгү хүнүнде, июль 19-та, эртенгиниң 9 шактан тура дүш соонга чедир мастер-класс-тарны эрттирди. Чежемейниң солун, ажыктыг өөредилге болза-даа, кижиле бүрүзүнүң бажыңдан: «Дүрген ам база хөлге барып эжинзе» дээн бодал үнмейн турган боор оң. Херек кырында бисти оон-даа солун хемчег манал турган чүве-дир. Өөредилге төнүп, чыыштын түннелдерин үндүрүпкенде, удуртукчулары-выс: «Дүштеки чем соонда хөлге катерге эжиндир бис» деп дыңнатты. Үш аңгы бөлүккө чарлып алгаш, оочур езуугаар катерге олуруп, бүдүн шак дургузунда Байкалдын карак четпес делгемнеринге эжиндирип, «Титаник» дээр билдингир кинофильмниң маадырларын өттүнүп,

оюн-баштак-биле катерниң думчуунга чурукка-даа тырттырыштывыс.

Катерден дүшкеш, хөлдүн база бир ховар чери — язгыты-мелегей дүрзүлүг хая турар черге барды-выс. Ол хая эриктен ырак эвес, суг кырында көстүп турар, оон эң онзагай чүүлү — талтыг-ла ортузунда терек үнүп келген. Язгыты-мелегей менди-чаагай, чедимчелиг чуртталганы илередип турар болганда, олче углай көпөөк акшаларны октап, тейлеп болур дээрге, улустан чыда калбайн, мен база ынаар көпөөктеримни чалбарыдым.

Хүн эртип, кежээ дүжүп турда, хөл чоогунда Гремячинск суурга чедип келдивис. Суурнуң чагырыкчызы болгаш бот-тывынгыр артистери бисти орус чаңчыл езуугаар хлеб, дус-биле уткуп, буттарывысче кара-хүрөң дилги кезин октап, тарааны болгаш көпөөктерни кырывысче чашкылапты. Дилги кезин кызыл-бут-биле таптаары дээрге чылыг, чымчак чуртталганы оштаан, а тараа биле көпөөктер тодуг-догаа, бай-шыырак амыдыралды күзүшүн илередип турар чүве-дир. Концерт соонда көстүг одаг долгандыр улуг мергелерде шашкан омуль-

дарны чооглаарынче бисти чалады. Байкалга оон мурнунда каш удаа кээп турган коллегаларымның: «Гремячинск суурга дүрген барза, оларның ышка быжырган омульдарын чооглаза» деп чугаазының утказын ам кээп билип кагдым. Балыктарның чаагайын чүге деңнеп, кандыг сөстөр-биле илередирин оралдашпас мен, ону кижиле чүгле амзааш, билип каар. Омульдарны чиваашан, дириг хөгжүмге үдеткен бард ырылар күөскеткен артистер-биле кады сагыш хандыр ырлажып алдывыс.

Чүү-даа чүве өйлүг болур болгай, Улан-Удэ чорууу еувис чоокшулаан. Байкалдын энергиязын чедер кылдыр сиңирип, оон чурттакчылары-биле эштежи алганда чүү боор: «Удаваас журашкыже байырлыг!» деп чугаалааш, хоорайже хаптывыс. Хоорайга келгеш, бот-боттарывысты

Каяа-даа бол чораанымда
Кагбас, утпас солунумну.

үдежи, телефоннарывыс дугаарларын удур-дедир солчуп, дараазында 2015 чылда чыышка ыяап келирин аазаштывыс.

Чыыштын чорудулгазының үезинде Россияның янзы-бүрү булуңнарын-дан журналистер-биле аралажып, арга-дуржулга солчуп, сүмележи, төөгүлүг Улан-Удэ хоорай-биле таныжып, кайгамчыктыг Байкал хөлге ажилдап, дыштанып алыры дег магалыг чүве кайда дээр силер, ынчалза-даа орус чоннуң «Аалчы болуру эки, а бодунуң аалынга турары оон-даа эки» деп чечен сөзүнде дег, Тывамче чаныксаарым дам барган. Арай деп дүн чарып алгаш, «Ыдык чуртум, ынак Кызылым кайда сен?» дээш бичии автобуска олуруп-каш, дииледир тутсуптувус. Орукка 30 хире шак эрткенде, автобустуң соңга өттүр төрөзүн черимниң семдер көк тайгалары, чиңгир ногаан арга-арыглары, дээрже шаштыгып үнгүлөй бергилээн харлыг баштыг ак-көк сыннары шокараңайндыр эртип эгеледи... Удаваас бажыңымга чеде бээр мен. Мээң сагышка артып калыр журналистичи аян-чоруктарының бирээзи мынчаар доозулду...

Азияна ТАУ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чыыштын «МЧИ» адырының киржикчилери.

ЧКА ТӨВҮН ТУРГУСКАН

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың ноябрь 8-те 512 «Чуртталга-коммунал комплекзиниң организациялары-ның барааннары болгаш ачы-дузасы дээш доктааткан тарифни эң бедни-биле өскерттип болур индекстериниң, ол ышкаш Чаза Республиканың муниципалдыг тургузулгар аайы-биле коммунал ачы-дузасы дээш хамаатыларның төлевирилери-ниң чээлин өскерттириниң эң бедик индекстериниң дугайын-доктаалыңга үндезилеп, 2013 чылда чуртталга-коммунал ачы-дузасының тарифтерин 2013 чылдың июль 1-ден өстүрер:

- суг-биле хандырылга болгаш ачылган сугну төккени — 6,4 а;
- чылыг энергиязы — 11,0 хууга;
- 3 чылдың январь 1-ден хөмүр-өрттээниң улгатканын санаарга, (хуу);
- чурттакчы чонга электри энергиясы — 12,0 хуу;
- газ — 7,1 хуу.

Шупту муниципалдыг тургузулгар-биле чуртталга-коммунал ачы-зының тарифтериниң өзүлдези чуртталга-коммунал тарифтериниң чылда ортумак эң бедик индекси 6 хуудан көвүдес. Тыва Республиканың ЧКА агенттиги Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасы-биле кады ЧКА адырынга ниити контролюнун Девискээр төвүнүн Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының чанында тургузарының дугайында» болгаш 2013 чылдың апрель 3-те № 28 «Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының чанында ЧКА адырынга хөй-ниити контролюнун Девискээр төвүнүн удуртукчузун, оралакчызын болгаш харысалгалыг секретарын томул-лаарының дугайында» шийтпири-биле быжыглаттыг.

ниити палатасының чанында тургускан.

ЧКА адырынга хөй-ниити контролюнун Девискээр төвүн Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының чанында тургусканы Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының 2013 чылдың апрель 3-те № 27 «ЧКА адырынга хөй-ниити контролюнун Девискээр төвүн Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының чанында тургузарының дугайында» болгаш 2013 чылдың апрель 3-те № 28 «Тыва Республиканың Хөй-ниити палатасының чанында ЧКА адырынга хөй-ниити контролюнун Девискээр төвүнүн удуртукчузун, оралакчызын болгаш харысалгалыг секретарын томул-лаарының дугайында» шийтпири-биле быжыглаттыг.

Девискээр төвү дээрге ЧКА адырынга хөй-ниити контролюнун дээштиин бедидер болгаш хамаатыларның эрге-ажыктарын камгалаар, эрге-чагырга органны биле хөй-ниитиниң кады ажылдажылгазын организастаары-биле тургустунган хөй-ниити организациязы.

Девискээр төвүнүн ажил-чорудулгазының кол угланышкыны:

- чуртталга-коммунал адырынга чырыдышкын хемчеглерин боттандырады;
 - чуртталга-коммунал ачы-дузаның хереглекчилериниң эрге-ажыктарын камгалаары болгаш ЧКА адырынга хоойлу-дүрүм ажыгларын дээштиин бедидери;
 - ЧКА адырынга хоойлу-дүрүм күөскелдезин хайгаараары болгаш шийтпирлээри чугула апарган айтырыгларны тодарады;
 - ЧКА адырынга хоойлу-дүрүм сайзырадырыңче угланган чүүлдерни ажилдап кылыры, саналдаан эгелээшкиннерни шенээри;
 - массалыг информация чепсектери-биле ажилдаары.
- Тарифтерни план езуугаар өстүргени-биле холбаштыр хамаатыларга социал деткимчени көргүзери-биле Тыва Республиканың Чазааның

2013 чылдың январь 30-де № 45 «Чуртталга бажыңының шөлүнүн өй-чижектег республика стандарттарының база күрүнениң муниципалдыг болгаш хууда чуртталга фондустарының чуртталга бажыңнарында чуртталга турар хамаатыларга чуртталга бажыңы болгаш чуртталга-коммунал төлевирилге субсидиялар санаары-биле чуртталга-коммунал ачы-дузаның өрттээниң дугайында» доктаалыңга өскерилгелерни кириген.

Республиканың чурттакчыларының социал камгалал албанының эрткен чылдың июнь 1-де берген сан-чугагайлары-биле алырга, чуртталга оран-бажың субсидияларын 13924 өг-бүлө алган, 1 өг-бүлөгө айда ортумак хемчээли 2668,09 рубль болган.

Чуртталга-коммунал ажил-агый адырынга хамаатыларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин республиканың чурттакчыларына тайылбырлаар талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылган.

Тыва Республиканың чурттак-

чыларының аразыңга тайылбыр ажилын ЧКА-ның, чуртталга бажыңнарын эргелеп-башкаар компанияларның албан-езуунуң сайтыларынга, массалыг информация чепсектери дамчыштыр чорудуп турар.

Тыва Республиканың ЧКА-ның <http://gkh17.ru> албан-езуунуң порталында дараазында медээлерни кирип турар:

- коммунал ачы-дуза тарифтеринге хамаарыштыр шийтпирлер;
- ЧКА-ның бүдүрүлгелериниң ажил-чорудулгазының дугайында;
- ЧКА-да чоруп турар чаартылгалар дугайында;
- ЧКА бүдүрүлгелериниң саң-хөө байдалының дугайында;
- Интернет таварыштыр хүлээп алышкыннар.

(Уланчызы. Эгези № 84, 87
«Шында»).

Тибеттер – кымнарыл ол?

Манасаровар биле Кайлаш аразы 25 километр кончуг дески асфальтылыг орук болду. Кайлаш ам боду бисче кел чоруур дег, чоокшулап ор. Ооң ак меңгилг бажынче көөрге, кижикараа чылчырыктаар, харын-даа карактар турлу берги дег чыгы. Бистерни делегейини кандыг харлыг дагларын көрбээн дээрл! Ынчалза-даа бо дег чидиг мөңгүннелир даг көрбээн бис. Сөөлгү, эң шыңгы хыналданы кыдат полицейжилер эрттирген соонда, Кайлаштын адаанда 4614 м бедикте турар Дарчен хоорайже кирип келдивис. Дарчен дээрге сарыг-шажынның ыдыкшылтугу ийик. Шупту калбак бажың-

эртип чыдырлар. Олар шуугажы бергеш, донгая бердилер. Көөрүвүске бистиң аравыста кызыл-кызыл юаньнар хадып тур. Мао Цзе Дуннуң чуруун чураан кызыл юань чүстүң акшазы чүве. Демги оолдар ол юаньнарны чыып турлар. Бо-даа оларның ышкыныпкан юаньнары дээш оларны чыгадывыс-даа. Тибет оолдар ол кызыл кыдат акшаларны чыып алгаш чоруй бардылар. Бистер кудумчу кешкеш, бир садыгның эрзэн-шокар бараанын сонуургай бердивис. Ол үеде бир тибет оол кирип келгеш, бир-ле чүве чугаалааш, бистерге хөй санныг кызыл юаньнарны тудусту. Бис алаң кайгай бергеш, чүнүң-даа утказын билбейн, чайгаар-ла юань-

каасталгалар, тибет бижектер, аян-чорукчуларның хеви, даянгыштары дээш, бараанның хөйүндөн кижикараа шокараңнаар. Ол миллионнар өртектиг барааныг садыгга садыгжы чок болгулаар. Элзэн манап, кый дигилээр сен. Тибеттер өске улус — даштыкылар бараанын халаска чажырып ал болур деп чүве шуут билбес. Олар кандыг-даа кижиге ол хире бүзүрээр. Өске чоннарны база боттары дег арыг сеткилдиг деп бодаар деп билдивис. Демги юаньнар-биле болган таварылга-биле ам мону кадыптарывыска, тибеттерниң езулук кижимөзү тодарап көстүп келди. Тибеттерниң арын-шырайы дун дег кара-даа болза, оларның ишти-

мурнунда Пекиннеп Кайлаш баар дээш келирге, ону Лхасадан бээр эрттирбээн-дир. Ол ам үш дугаар Кайлашты долганыр дээш келгени ол. Боду мусульман шажынга хамааржыр хирезинде сарыг-шажынны кедегей эки билир болду. Ийи катап кээрге сорулгазы бүтпээнинге хомудаваас чорду. «Менде бир-ле доора чүве турган боор, ынчангаш Кайлаш мени чоокшулатпаандыр. Ам-на үш дугаарында белең болгай аан мен» — диди. Шынап-ла, ол-даа, аныяк уруг-даа бистиң соовуста Эргилди кылгаш келдилер.

Үр болбаанда автобузувус турупту. Мында кижикараа дээрге кара шаар, ыгыт-шимзэн үерлээн хемне. Автобустар база хөй. Гороо — Эргил эгелээр черниң эгези-дир. Мында бажың бар, кызыгааржыларның сөөлгү хыналда кылыр чери бо. Гид Наванг бир эр кижикараа чугаа кылды. Бистерниң рюкзактарывыс, сумкаларывыс черде болдур эвесле. Навангтың чугаа кылган кижизикараа бистиң чүктеривис кырынга бичии даштар салыпты. Чүк чүктээр улус даштарын чүк кырындан танып аар ужуруг чүве-дир. Эр улус-биле кады ак-куу ковбой шляпалыг, ногаан курткалыг бир аныяк уруг келди. Бистиң куу рюкзактарывыс, эр улустун бирээзи алзын деп бодап турумда, оовус чингезек дурт-сынныг аныяк уругга таварышты. Халак-халак! Рюкзактарывыс 10 килден аар чүве болгай. Ол чазык шырайлыг уруг келген дораан рюкзакты эгиннеринче чииги-биле чүктепти. Ат-сывы Цечен Намчы болду. Че, ам канчаар дээр. Бистер оон ийи катап чиик, бичии рюкзактарыг, ында хөй санныг хөй-аът туктары бар чүве. «Кижикараа чугаалажып таныжар, аът киштежи таныжар» болгай, имнежи турса, портеривис — чүк дажык кызыгыстың адын билип алдывыс. Цечен болду. Ыдыктыг күзелин боттандыра дээр улус-биле кады хем өрү машина оруу-биле шуужуптувус. Кижиниң хөйү 100-200-тен ара чок. Индулар кара эндерик, аныяк, чалы тибеттер база хөй. Оларның аразында — узун сарыг-сарыг даштыкылар. Бистер кашпал иштинде бис, солагай талавыста улуг эвес даг хеми аккан. Ийи талада бедик кара даглар. Оң талада Кайлаштын бажы агаар берген бакылап алган тур. Бичии болганда хөй-аът туктары аскан бедик чагы тур. Баштайгы туктары аңаа багдадывыс. Ыдыктыг дага оруктун эгезинден туралыгында Тывадан келген хөй-аът тугун киискидип эгелевеске чорухерек аайлашпайн барза канчаар.

Мурнувуста кашпал иштин Дарпоче деп адаар. Ол дээрге «улуг тук адагажы» дээр. Дарпочеде кайгамчыктыг күштүг энергия чер иштинден херелденип турар чүве-дир. Каш минута болганда кырында туктар херип каан суурган таваржып келди. Бо дээрге Эргилдин эгелээр чери болур Кангиде деп суурган-дыр. Ооң ортузу хос эжитиг. Эргилдээр кижикараа Кангиниң ортузу-биле эртер. Бир эвес суурганның иштинге туруп алгаш, бодалдарын, күзелдерин бодаптар болза, ол албан бүде бээр. Хөй кижикараа ооң ортузунга боданып турар харык кайда боор. Суурган деп сарыг-шажынның ыдыкшылы оң талавыста бажы мөңгүннелип турар Кайлаш даандан тывылган чүве-дир. Ынчангаш кандыг-даа суурганны Кайлашка дөмейлеп кылыр, ооң бажы ол дег сүүрере

берген. Суурганның болза ол бодунче хөймөөңнеп алгаш, долгангейже ол энергияны хөйрип турар чүве-дир. Тывада суур бүрүзүнде нар тудуп турарывыс ол

Кандыг-даа оранче кылырда ол дугайында лерни чыып, билип аар улус бис. Бо таварылгада бистерни ажыткаш, та чеже де Интернет, — Делегей деп октаргайга эжиндир улус бис. Оон алганывыс дээрлер мындыг. Кайлаш гандыр, хүрээлер долган дөмей Эргил кылыр ол чүве-дир. Ону Улуг дөдээр, үш хүн иштинде эртер. Бо дески чер эв бедип чорааш, 5660 м Ла деп артты ажар. Оо катап Дарчен суурга кел кылыр ужурун шажынчы — угаан-медерелди чыр дээр. Улуг долгандыгыг катап кылган кижикараа зындан адырлыр. Кайлаш долганган кижикараа Бичи дырыгже кирер. Ооң хөй

нардан тургустунган садыг, кафе, ресторан хоорайжыгаш-тыр. Бетинде үш суургалыг кран хөй каът отельдер тудуп турлар. Кыдаттарның тудуг кылып турда шалыпкыны аайлыг эвес, бо чылын олар кандыг-даа байлар кээр болур «сылдыстарлыг» аалчылар бажынарын кылыптарлар болбайн аан. Бир гестхауска туруп алдывыс. Эртен Эргилди эгелээр бис. Бистиң чүгүвүс чүктел бээр улус бар чүве-дир. 10 кг рюкзакты үш хондур чүктээрге, 450 юань төлээр. Ам акшааыс кыдат юаньче шилчий берген чүве. Бир доллар 6 юаньга деңнежи турар. Бир эвес сарлык азы аът чагыдып аар болза, өртекоон-даа хөй. Бистерниң чүгүвүс улуг эвес, чүк чүктээр кижилерле биске четчир деп бистиң бөлүүвүс гид Наванг-биле дугурушту. Кудумчуке үнүп келгеш, чөмөннери-биле көөрүвүске орус дылда ханада «Ресторан» деп будук-биле бижип каан черже кирдивис. Тибет ресторан: чавыс столдар артында узун сандайлар, өрзөл ортузунда ийи каът, чуга демирден кылган көржең, хөй-мыаа-биле одаар тибет демир-суугу. Тибеттерниң кол чеми — сарлык эжинден кылган буска быжырган манчы — момону алгаш, чигирлиг, сүттүг тибет шайны чагыттывыс.

Ресторандан үнүп кээривиске элдептиг болушкун болду. Бо хөңзиг үе иштинде болган болушкун: тибеттер кымыл? Тибет чурту кандыгыл? дээрзин көскүзү-биле тодарадыпты. Ам мындыг. Кудумчуке үнүп кээривиске хөңзиг сырыннап турду. Бистиң чанывыс-биле үш тибет аныяк эрлер

нары тудуп алдывыс. «Бо бистиң акшааыс чүве бе?» диди. Ол үеде демги тибет оол чиде берген. Карманда юаньнарывысты хынаан — бо юаньнарны бис ышкыныпкан болдувус. Санаан — 1000 юань, ол дээрге рубль-биле алыр болза 5000 рубль! Ам шуут дылывыс агарып калган. Медереливис дөгейленген, ында чаңгыс-ла бодал бар: мынча хөй акшаны билбейн, танывазы улуска оларны дилеп тыпкаш, дедир эгидип база боор чүве бе? Бистер болза, мындыг таварылгада «карак оду»-дур дээр ал алыр болгай бис. Ында кандыг-даа багай кылдыныг чок. А бөдүүн тибеттер, олар акшага чединмейнда турдулар ыйнаан, холга келген халас кежикти аразында үлежи бербейн, бистерни албан-биле дилеп тургаш, эгидип бергеннер. Мен бажым дырбаарымга өй мен: тибеттер дээрге, амгы үеде Чер кырында кайгамчыктыг шынчы, алыксак-чиксек эвес чон-дур! Ону бүгү делегейге чарлаксаам кээр тур. Бо акшаны бистер чүк чүктээр кижиге — портерге бээр дээр база гестхаус өртзэн төлээр дээр санап турдувус.

Дарченниң чаңгыс узун кудумчузунда тудуш-тудуш садыгларында кандыг сүй белектер чок дээр. Ханаларда, шил адаанда баартактарда янзы-бүрү эрегелер, камгалалдар, үнелиг даштардан, мөңгүндөн, чөстөн кылган сарыг-шажынның ыдыкшылдары: танкылар — песте чураан бурган омурлары, коңгалар, бүрбүлөр, хүлдерден кылган Буддалар; 18 харлыг, мөчзэн аныяк уругнуң чодазының сөөгүндөн кылган бүшкүүлөр,

хөңнү, сагыш-сеткили Кайлаш даа дег чайынналып турар арыг, ак-тыр! Делегейниң кижикараа чурттап турар алды диптеринге четтивис, кандыг-даа чоннарны көрдүвүс, ынчалза-даа тибеттер дег бурган сеткилдиг чон көрбээнивис шын.

Ам башка мындыг бодал кирип келди. Шак мындыг арыг, шынчы сеткилдиг боорга, күрүнеге кайы хире чингелдени бээр-дир че. Оор деп чүве чок болганда шагдаалар, судьялар, прокурорлар саны эвээр боор. Күрүнеге акша камналгазының бир чамдызы ол. Садыг таңныылдары, видеокамералар база турбас-тыр. Бо база-ла акша камналгазы. Ол камнаттыг-ган акша-биле бурунгаар сайзыраар оруктар, хоорайлар туткайла. Оор дээр шийтирген улус чок боорга, өг-бүлелер бүдүн-бүрүн боор, чаштар адалары-биле кажан-даа аас-кежиктиг чурттаарлар. Эңне кол чүве — быжыг күрүненниң дазылы шак мындыг кижизиг аажылыг ооң хамаатыларындан тургустунар болгай.

Ыдыктыг Эргилдин кокпазында

Май 21-де бир автобуска олурупкаш, Дарченниң барыын талазында чер орук-биле чоруптувус. Мен иштимде оруувус ак болганынга бүдүү чалбарып кагдым. Бистиң дуу бөлүүвүсте ийи кижикараа: бирээзи Хабаровскиден келген улуг назылыг база Москвадан келген аныяк уруг эрткен чылын бо Дарченге кээрге, оон ыңай Кайлашче баарын кыдаттар хоруп каандыр. Чылдагаанын-даа тайылбырлаваан. Ол-ла эр кижикараа

Эргилден ийи катап эвээр катап долганьрга, Будда ли чеде бээр чүве-дир. Би баш удур билип алганывыс дир. Улаштыр мындыг эхуулгаазынныг чүүлдер ба

Кайлаш даа — чер да бир миллиард ажыг лерлиг буддизм, индуизм база бон шажыннарның эртыг чер-дир. Индулар ыңа бурган, а буддистер К Будда бурган ында деп ту Индуизмниң октаргай ду өөредии алырга, Кайлаш өвээр болгаш октаргай-бил харылзааны ол тудуп тура Кайлаш даа дөрт азыгыг да боорда, ооң азыг бүрү бөмбүрээниң дөрт чүгүн биле көргүзүп турар. Кай дорт шыйыг кылырга Еп пирамидаларына, өске Оожум океанда улуг даш кылган тураскаалдарлыг Пас тулуктарына үзер. Кайлаш глияда Стоухенд деп улуг га чедир 6666 км, Соңгу чедир база ол хире. Пасхи луундан Мексикада пирами чедир база 6666 км бооп тур бүгүнүң кырынга, бодап га, мээр харым база 66 бо

Уланчылыг).

Маадыр-оол ХОБ

Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чылынга

БУЯН СЕТКИЛДИГ ХӨЙ-НИИТИЧИ, АЖЫЛ-ИШЧИ...

Тывага национал хосталгалыг революцияның үезинде, Танды-Тыва Арат Республиканың тургустунарының бүдүүзүнде, 1920 чылда Шагаа айының соонда, чазын хар эрип турда, Алдан-Маадыр девискээринде Ак-Даг баарында Сарыг-Хая деп кыштагга Монгуш Кенен оглу Амашкынның өг-бүлезинге Вера Амашкын уруу Борбак төрүттүнген. Ол Хорум-Дагга кээп, аныак шаан чурттап эрткен.

1930 чылда тыва үжүк-бижик сааттынып, тыптып келири тек, аалдарга, өглерге тургузулаан бижик бөлүмнеринге энип алгаш, сумуга активчи азы болу берген. Хорум-Даг үзүңгү херээженнер ажылын-үлүг-хууун идепкейлиг киизгелзэн. Сумуга херээженнер үлелиниң дасык даргазының алакчызынга томуйлаткан. Ооң алдары көдүрлүп, 1 дугаар анын орадакчы даргазынга а соңгуткан. Школага өөренип-даа болза, үжүк-бижикти үеде шыырак билер кижиге, суртаалчы деп ады сумуга, оон кожуунга-даа сурагжыйган.

1939 чылдың күзүндө, октябрь ай эгезинде, Чөөн-Хемчик куун чагыргазына техниктиг инакчы бооп, Чадаана хоогаша ажалдай берген. Кожуун ителинге чедир депшээш, инакчыга Хайыракан чурттуг машинакчы Сат Мунзук акый дуржулгазын дамчыткан. Чаа келгеш база-ла херээженер ажылы-биле харылзаа-үспейн, идепкейлиг киржип аян.

Кожуун төвү Чадаанага ажал-тургаш, аревз кожкомунуң алакчызы Монгуш Долчун Сайын-биле өг-бүлө туткан. ТАР-ны кожууннарга чарып, тургузуп турда, 1941 чылда кыы Тере-Хөл кожуун база устунган. ТАРЭ ТК-зы Мон-Сайынга Тере-Хөлдүн аревз комунуң бирги секретарына алдаарын сүмелзэрге, ол илкан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының күүрлүг чылдарында Тере-Хөде бергеш, аныяктарны к чыыр ажалче эвилелдеп, ченге өөренип, Кызыл Ше-е мөөң белектер чоруда-а улуг организакчы үлүүн Борбак кириген. Хемчик Тере-Хөлдүн аңчы, диңчир арын удуртуп, ТАР ССРЭ-ге ишкыке ажалдаан.

1944 чылдың ноябрь айда Чааа Тываны ССРЭ-ге шытырган соонда, Өвүр унга СЭКП райкому тургус-ида ооң 1-ги секретарына алдаары-биле М.Д.Сайынны тган. Өг-бүлө база-ла кызырайонче көже берген. Олар ажы-төлдүг болган.

Вера Борбак райкомга 1948 а чедир ажалдап чоруй, «Хемчик кожуунуң Чыр-сумузуңуң Дагыр-Шемиже берген. «30 муңчулар — эже!» деп кыйгырыг-биле эге калбак коллективизация-эгелеп турган үези ол.

Он 1949 чылда Дагыр-Ше-М.Д.Сайын биле В.А.Борбак

«Коммунизмче орук» колхозту үндезилеп тургузарына үлүг-хууун кириген. Бажың-балгат тудуп, сууржуң амыдыралды организаптап, колхоз тургузуунуң үндезилекчилери болганнар.

1950-1951 чылдарда Чыраа-Бажында, Дагыр-Шемиде, Аныяк-Чыргакының Хову-Ак-сында 3 бичии колхозту каттыштыргаш, чаңгыс улуг колхоз тургускан. Ооң төвүн Чыраа-Бажы суур кылгаш, «Коммунизмче орук» колхоз деп адаан. Колхоз даргазынга Доңгак Сүлдем-ович Настык-Доржуну соңгаан. 1961 чылда улуг күштүг совхоз

чаш ажы-төлүн тургузар уруглар садтарын ажыдар талазы-биле ажалды база Вера Борбак эгелзэн. Белен оран-сава бар эвес, ынчангаш баштай кидис өгге уруглар яслизин ажалткан. Чыраа-Бажы суурга уруглар яслизиниң эге оран-савазы кидис өг болган.

Ынчап кээрге, ясли-садиктиң бирги тургузукчузу, баштайгы эргелекчизи болуп, В.А.Борбак төөгүже кирген. Ооң-биле чергелештир колхозтуң сүт-бараан фермазын база удуртуп турган. Вера Амашкын уруунуң каш дакпыр ажалдарга шыдамык тура-соруктуг ажалдап чораанын

ну, 20 чүс чылдың шылгараңгай кижилериниң аразында ады кирген хүндүлүг Долчуң Лопсановна Ондар дыка эки билер.

Вера Борбак Чөөн-Хемчик кожуунуң херээженнер чөвүлелиниң удуртукчузу Валентина Максимовна Килчен, Серенмаа Сайын-ооловна Куулар олар-биле сырый харылзаалыг ажалдап, херээжен чонну эвилелдеп, бажыңнарның ишти-даштын арыг-силиг тударына үлегерни берген. Идепкейлиг херээженнерни эвилелдеп алгаш, малчыннарга шеф дузазын көргүзүп, оларның кажаа-хораазын коптарып, бажыңнарын чугайлап турган. Ол үелерде арбан бүрүзүңге агитквартира тургузуп, ооң булуңун чараштыр дерип кылып, ооң даргазынга даалгалар берип хынаар, арга-сүмө бээр турган. Партия кижигүнү кижиге болганда, конференция, хуралдарга баргаш, ажыктыг саналдар чугаалап, бодунуң байлак дуржулгазын берип чораан. Тываның херээжен чонунуң ортузунга балалбас исти арттырып, чон аразына хүндүткелдиг, буянын ажалы-ишти кылып чораан ие хөй саныг ат-алдарлыг уйнуктарының кырган-авазы.

Республикага эки ажалдыг чөвүлелдерниң одуруунга кирип, ады алгаан. Хөй чылдар дургузунда үре-түнүкчүлүг ажалдааны дээш ону 1968 чылдың июль 10-да Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле Хүндүлел бижии-биле шаңнаан. Ол — оон-даа өске хөй санныг шаңнал-мактал бижиктерлиг болгаш «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи. Ооң кылган ажал-херээ кажандаа уттундурбас.

Он ажы-төлдүн авыр алдыг, энерелдиг, ынак авазы. Ол хөй ажы-төлүн чуртунуң төлөпиг кижилери кылдыр өстүрүп кижизиткен. Улуг уруу Билдин-Көк Сайын РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, күш-ажылдың хоочуну. Оон бичиизи Роза Сайын — Чыраа-Бажы участок эмнелгезинге 34 чыл иштинде ажалдаан, дээди категорияның эмчизи, иелер божудар буянын эмчи. Үшкү уруу Светлана Сайын (амгы үеде Айыжы) — башкы. Улуг оглу Владимир Сайын — хүндүлүг дыштанылгада, ортун оглу Борис Сайын — бот-тивынгыр композитор (ам аравыста чок), хеймер оглу Владислав (ийис) Кызылда чолаачылап ажалдап чоруй. Ажы-төлүнүн ачазы Монгуш Сайын 90 хар чоокшулап чорааш, «бурганнаан». Уйнуктары Адыган Айыжы, Дойур Сайын — уран чүүлге салым-чаянын болуп, делегей чергелиг мөөрейлерниң каш дакпыр дипломат, лауреат дээш, оон-даа бедик аттарның эдилекчилери.

Материалды үстүндө чүүл-дүн маадырының улуг уруу, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, күш-ажылдың хоочуну Билдин-Көк Сайынның сактышкын чугаазында белеткзэн.

Валерия КОНГАР
дыңнап бижээн.

Чурукту өг-бүлениң хуу
архивинден алган.

Вера Амашкын уруу уруглары-биле.

болуп эде тургустунган. Ол совхозтуң улуг бухгалтериязынга М.Д.Сайын санакчылап турган. Ынчан колхозтуң парткому херээжен чон ортузунга ажал чорудар чөвүлел тургускаш, даргазынга Вера Борбакты саналдаан. Оон колхозтуң херээженнер чөвүлелиниң баштайгы даргазынга Вера Амашкын уруу Борбакты соңгаан.

3 колхозту каттыштырып-тарга, ажыл көвүдөп, херээжен чоннуң күжү кончук негеттинип келген. Ол үеде Вера Борбак херээжен чонну баштап алгаш, тарылга шөлүнүн хараганын хол-биле сөп, дажын аштап-арыг-лашкан. Кур черни үнүш-дүжүт тарырынга ажаллап турганнары ол.

Шынап-ла, колхоз хову-шөлдеринден элбек дүжүттү ажаап ап, бут кырынга туруп келген. Аажок шудургу херээжен чонну чөвүлел даргазы Вера Борбак ажалче хаара тудуп, организаптап, идепкейжи чоруун көргүскен. Оларны ажалче хаара тударда, чаш ажы-төлүн хайгаарал чок арттырып каар арга чок болганда, ясли-сад кончук негеттинип келген. Колхозчуларның

ол үениң чону утпаан-даа, сактып чоруур.

1964 чылда Вера Борбак «Искра» колхозтуң уруглар садына эргелекчилей берген. Уруглар садының ол үеде улуг повары фронтучу Амаа Бодурукуевна Монгуш турган. Ол колхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазынга база соңгуттурган. Ажалды холга быжыы-биле тудуп, көскү черже үндүрген.

Вера Борбак — кайгамчык хөй-ниитичи ие кижиге. Партияның 3 болгаш 12-ги область конференциязынга районнуң 4, 10, 13 база 20-ги партия конференцияларына делегаттап, чөвүлел хуралдарына киржири-биле каш удаа чалаткан.

Тыва Автономнуг областың Чөөн-Хемчик районнуң улус судунуң улус төлээзинге база каш удаа соңгудуп чораанын шыныдылга бижиктери херечилеп турар.

В.А.Борбактың бо-ла бүгү кылып чораан хөй-ниитичи ажал-чорудулгазының дугайында амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап чоруур Чөөн-Хемчик районнуң болгаш республиканың херээженнер шимчээшкениниң хоочу-

ТЫВА

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың күрүне-ниң бюджет, казна болгаш автономнуг албан черлериниң ажалдакчыларының күш-ажыл төлевириниң тариф ставкаларын, окладтарын (албан-дужаал окладтарын), ставкаларын өстүрериниң дугайында

2013 чылдың июнь 28 № 379
Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзиниң 134 чүүлүңге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың ноябрь 16-да «Тыва Республика-ның күрүне-ниң бюджет албан черлериниң ажалдакчыларының күш-ажыл төлевириниң тариф ставкаларын, окладтарын (албан-дужаал окладтарын), ставкаларын өстүрериниң дугайында» № 679 доктаалы-биле 2011 чылдың октябрь 1-ден өстүрген 6,5 хууну Тыва Республиканың күрүне-ниң бюджет, казна болгаш автономнуг албан черлериниң ажалдакчыларының күш-ажыл төлевириниң тариф ставкаларын, окладтарын (албан-дужаал окладтарын), ставкаларын 2013 чылдың апрель 1-ден 6 хууга өстүрер.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларның тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелзэри болза, күрүне-ниң бюджет, казна болгаш автономнуг албан черлериниң ажалдакчыларының күш-ажыл төлевириниң тариф ставкаларын, окладтарын (албан-дужаал окладтарын), ставкаларын өстүрер дугайында чогуур нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыр.

3. Бо доктаал албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп, 2013 чылдың апрель 1-ден эгелеп хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына тараар болгаш албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге хыналданы Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы —
Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«2011-2013 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын модернизастаары» программага өскерилгелер киирер дугайында

2013 чылдың июнь 29 № 398
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың март 22-де № 167 доктаалы-биле бадылааны «2011-2013 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын модернизастаары» программга дараазында өскерилгелери кирир:

киирген № 1 капсырылгада Программаның паспортун чаа редакция-биле бижири; «2011-2013 чылдарда ТР-де кадык камгалалын модернизастаар программаны боттандырап талазы-биле хемчеглериниң системазы» таблицаны № 2 капсырылга езууга чаа редакция-биле бижири;

«Дериг-херекселдер-биле дерири» 2.4 хемчегни № 3 капсырылга езууга чаа редакция-биле бижири;

«Кадык камгалалына амгы үениң информация системаларын киирери» 2-ги сорулганы № 4 капсырылга езууга чаа редакция-биле бижири;

«Медицина албан черлериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаары» 3-кү кезекте Программада айтылган медицина дериг-херекселдериниң даңзызын № 5 капсырылга езууга чаа редакция-биле бижири.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы —
Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Дириг амытаннар делегейинде ИРБИШ — МООРТАЙ АЙМАКТЫГ АРААТАН

Ирбиш — моортай аймактыг араатан амытан. Тываның девискээринде ооң чаңгыс-ла хевири бар. Россияның улуг эвес девискээринде чурттап чоруурлар. Амгы үеде ирбиш Тыва болгаш Хакас республикаларда, Красноярск, Алтай крайларның бедик кадыр-берт тайгаларында таваржып турар.

Ирбиш ховар, эвээш санныг, чидериниң кырында келген аңнарга хамааржыр. Россия Федерациязының Кызыл дептеринче кирген. Алтай — Саян экологтук регионнуң девискээринде ирбиштин саны эвээжээн, ооң кадында ол орай сайзыралдыг, өзүп-көвүдээр оранчок оожум болгаш чурттап турар девискээрлериниң аразында харылзаа чогу база салдар чедирип турар.

Ирбиштин эргип чоруп турар черлери — Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайганың девискээри, Сүт-Хөлдүн Хан-Дээр, Саян-Шушенск заповеднигиниң Тыва-биле аразында кызыгаары, Таңды-Уула сыннары. Чоокку чылдарда ирбиштин азырал малдарже халдаан таварылгалары көвүдөп кел чыдары.

Соондан кээр, мурнун хынаар Соң-на даарта салгакчыга Сорун-биле үлегерин Чону биске арттырып каан — Конгар-оолдун алдар-ады.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ КОНГАР-ООЛДУН АЛДАР-АДЫ

Тываның улустун хөөмейжизи,
Россияның алдарлыг артизи
Конгар-оол Ондарның
чырыткылыг адынга

Караа көрбес негр Полга
Каргырааны өөреткени
Каптагайның сылдызы дег,
Караңгыны өттүр чыраан —
Конгар-оолдун алдар-ады.

Дыңнаксанчыг ооң үнү
Тыва чоннун ады-биле
Саян дааның чаңгызы дег,
Чамбы дитте дыргын болду —
Конгар-оолдун алдар-сураа.

Чаяан-салым келир өйү
Чаштар-биле төрүттүнер.
Хөөмейни ынчангаш ол
Хөй-ле чонга непереткен
Конгар-оолду канчал уттур!
27.07.2013

Кайгамчык салым-чаяанныг, ал-
дарлыг хөөмейжи чораан
Конгар-оол Борисович Ондарга
тураскааттым.

КАЖЫЫДАЛДЫН СӨЗҮ

Каргырааңга, хөөмейиңге
Хамык чонун өөртүп чордун.
Чымчак, бөдүүн чаңың-биле
Чыылганнарны хөгледир сен,
Салым-чолун, уран ырың
Чаңгыландыр чыстып турда,
Хайыралыг төрөл чонун
Канчал эрте кагдың, дуңмам?

Базымнарын, эрткен изин
Баскан хыл дег, хөгжүм немээр,
Тыныжың-даа халас эвес,
Дыңгылдай бооп артып калыр.
Уран чүүлге салымныиңи
Улаан-Бырааң утпас, салгаар,
Салгын хатка ырлаан даглар
Чаңгызынга сени сактыр.

Борбак караам сени көргөш,
Бодум өлүп калган ышкаш,
Ишти-хөңнүм, шимчээн чер дег,
Ишкээр, дашкаар аңдарылды.
Чаңгыс багай акың эвес,
Сагышсыраан Ийме эвес,
Бүдүн Тыва сени үдөп,
Бүдүү ыглап, качыгдал тур.

Борис ОНДАР.

скээринде ниитизи-биле 150 хире ирбиш артканы билдинип турар. Тываның иштинде ирбиштин амыдыраар девискээрлериниң талазы-биле бот-боттарының аразында харылзаа чок. Олар чуңма, те турар черлерге баар, чүге дизе колдуунда ол амытаннар — ирбиштин кол чемижи ол.

Ирбиш бистиң республикада бедик дагларлыг черде, мөңгө харлыг, доштуг черлерге чоруур. Кышкы үеде те болгаш өске дуюглог амытаннар соондан изин сүрүп аргарыглыг черлерге бадып кээр. Амгы үеде төтчөглекчи аңнаашкынның

айыылды тургузуп турар.

Тывада ирбиштин чаңгыс хевири бар деп үстүнде бижидим, а Абаканның зоопарыгында аңгы-аңгы хевирлиг 2-3-даа ирбишти эскердим. Шынал-ла, бичии ирбишти чанындан көөрге дыка чараш-дыр, улуг-даа улус, бичии уруглар-даа ооң чанындан ыравайн, чаптап көөр болду. Бистиң республикада Бай-Тайганың Шуй бажындан Шапшалга чедир ирбиш өзүп-көвүдөп турары билдинген, ынчангаш онза камгалалдыг девискээрге кириген ужуру ол.

Анисья ТЮЛЮШ.

О выдаче акта выбора и обследования земельного участка

Руководствуясь Земельным кодексом Российской Федерации от 25.10.2001 г. №136-ФЗ, Федеральным законом от 06.10.2003 г. №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации», и на основании заявления гр-на Тежик Каадр-оола Кертк-ооловича, администрация Овюрского кожууна, **РАСПОРЯЖАЕТ:**

1. Овюрскому кожуунному комитету по управлению муниципальным имуществом выдать акт выбора и обследования земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения гр-ну Тежик Каадр-оолу Кертк-ооловичу по адресу: Республика Тыва, Овюрский кожуун, с. Дус-Даг, местечко Кош-Терек, общей площадью 25000 кв.м. (2,5га).

2. Контроль за исполнением настоящего распоряжения возложить на ведущего специалиста по земельным и имущественным отношениям администрации Овюрского кожууна Хуурак С.К.

Председатель администрации Овюрского кожууна РТ
С.Д. Куулар.

Садып алырының дугайында
«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң
8-905-920-41-01, 8-923-547-30-60,
телефон/факс (39422)4-85-29.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ламмызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдиз—2-40-77, культура
килдизи — 2-17-09, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-17-91, чагаа
килдизи — 2-03-88, реклама килдизи — 8-923-383-87-88, очулга
— 2-03-87, үлетпүр килдизи — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7081. Чагыг 88. Номериң парлагже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг Артур Тулушовичи-
ниң юбилейин таварыштыр быжыг
кадыкшылды, аас-кежикти, уругла-
рының аразынга ам-даа хөй чыл
чоруурун йөрээвишаан, өөрүшкүнү
сеткиливис ханызындан күзедивис.

Аарыгларга, бергелерге
алыспайн,

Ажыл дээнде олут орбас,
Аныяандан эрес-кежээ
Аажы-чаңың топтук, ээлдек
Ачазы сеңээ узун назын

назылаарын
Дуңмаларың, чоок кижилериң
күзедивис.

Өөнүң ишти, уруглары,
дуңмалары.

Мөңгүн-Тайга кожууннун Мугур-Аксы №2
школазының хоочун башкызы Чечек Калдаровна
эрткен айда юбилейин демдеглээн.

Эргим, ынак башкывыска черге чедир мөгейбишаан,
Аас-кежик, кадыкшылды күзеп тур бис.
Эки чуртта, чазыг кылба, оглум, кызым, дээниңерни
Чагыгларыңар сактып чор бис, ынак башкывыс.
«Башкы» деп бедик атка төлөптүг силер,
Аравыска ам-даа 100 чыл чурттаарыңарны күзедивис.

Хүндүткел-биле, өөреникчи
Менги ИРГИТ, Аяс ОН

Хүндүлүг угбавыс Чечек Калдаровнага 50 харлаанын таварыштыр быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, чедишкениңерни, ам-даа чыл чурттаарыңарны йөрээдим.

Чойганмаа Чуглур-ооловна.

Кызыл-Хая суур.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский Республики Тыва» поступило заявление от гражданки **Оолак Алтай-ооловны** о предоставлении в аренду земельного участка населенных пунктов, для ведения личного подсобного хозяйства площадью 1470,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Бай-Тайгинский кожуун, с. Шуй, ул. Лесная, д.4а.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение дня опубликования данной информации принимает письменные заявления по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб.№208.

Начальник отдела экономического развития и по имущественным отношениям администрации Ч...

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Херти Дадар-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка населенных пунктов, для ведения личного подсобного хозяйства площадью 870,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Гагарина, д.26.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение дня опубликования данной информации принимает письменные заявления по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб.№222.

В.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации О...

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский Республики Тыва» поступило заявление от гражданки **Салчак С. Николаевны** о предоставлении в аренду земельного участка населенных пунктов, для ведения личного подсобного хозяйства площадью 1435,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Гагарина, д.26.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение дня опубликования данной информации принимает письменные заявления по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб.№222.

В.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации О...

Өвүр кожуун чагыргазы Россия Федерациязының алдарлыг ар Республиканың Улустун хөөмейжизи, Тыва культура төвүнүн директору
Конгар-оол Борисович
ОНДАРНЫҢ

хенертен чырык өртемчеден чарлып чоруй барганынга чоо-ринге, өг-бүлөзинге, дөргүл-төрелинге ханы кажыыдалды илери

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээн. Херек дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редактору-биле дүүшлейин барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фотодыңадылары дээш авторлар боттары харыылаар.